

دانشگاه الزهرا

دانشکده ادبیات، زبان ها و تاریخ

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته زبان و ادبیات فارسی

عنوان

نقد ساختاری رمان درخت انجیر معابد

استاد راهنما

دکتر مهیود فاضلی

استاد مشاور

دکتر مریم حسینی

دانشجو

فاطمه رحمانی

مهر ماه ۱۳۸۹

کلیه دستاوردهای ناشی از تحقیق فوق متعلق به دانشگاه الزهرا است.

تقدیم به همسر م

چکیده

یکی از شیوه‌های بررسی آثار ادبی، نقد ساختاری آن است. در نقد ساختاری عناصر موجود در متن تجزیه شده، ارتباط آن با کلیت اثر بررسی می‌شود. در پژوهش حاضر، ساختار رمان درخت انجیر معابد، آخرین اثر نویسنده برجسته معاصر بر اساس مطالعه اسنادی به نقد گذاشته شده است.

احمد محمود نویسنده صاحب سبک که در شکل‌های روایی داستان کوتاه و رمان موفق به خلق آثار درخور و پر مخاطب شده است، در این رمان شیوه‌ای نو برای روایت داستانش برگزیده است. او با در هم آمیختن واقعیت و فراواقعیت از شیوه معمول و همیشگی خود - پدیدآوردن آثاری بر اساس تجربه‌های شخصی و واقعیت - فاصله گرفته است؛ با این همه نشانه‌های سبک محمود در این رمان کاملاً مشهود است. عدم مطلق‌گرایی در شخصیت‌های رمان و خلق گفت و گوهایی درخشان از نکات برجسته آن است اما پیرنگ داستان آنجا که به جنبه فراواقعی اثر می‌رسد فاقد انسجام کافی است. این یکی از ایرادهای وارد بر اثر است.

استفاده از شیوه تداعی معانی برای روایت گذشته شخصیت‌ها این امکان را به دست داد تا نظم حاکم بر رمان بر اساس نظریه ژرار ژنت - منتقد ساختارگرای فرانسوی - بررسی شود. نتیجه به دست آمده نشان می‌دهد زمان پریشی موجود در رمان بیشتر گذشته نگر بیرونی است که چندان کمکی به ایجاد تعلیق در پیرنگ داستان نکرده است. زاویه دید رمان کانون درونی - بازنمود ناهمگن است که در برخی صحنه‌ها ویژگی‌های دانای کل نامحدود را پیدا می‌کند.

واژگان کلیدی: نقدساختاری، احمد محمود، درخت انجیر معابد، عناصر داستان، ژرار ژنت.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	فصل اول: چارچوب و کلیات تحقیق
۲.....	مقدمه
۵.....	مسئله پژوهش
۵.....	پرسش های پژوهش
۶.....	فرضیات پژوهش
۶.....	اهداف پژوهش
۷.....	پیشینه پژوهش
۹.....	روش پژوهش
۱۰.....	کلیات
۱۱.....	ساختار
۱۲.....	ساختارگرایی
۱۳.....	پیشینه ساختارگرایی
۱۶.....	صورت گرایی روسی
۱۸.....	نظریه پردازان ساختارگرا
۱۸.....	ژنت
۲۱.....	یاکوبسن
۲۲.....	رولان بارت
۲۴.....	زندگی نامه و آثار احمد محمود
۲۵.....	بیوگرافی احمد محمود از زبان خودش

کارنامه ادبی احمد محمود.....	۲۶
معرفی آثار.....	۲۸
فصل دوم: عناصر داستانی و نقد ساختاری رمان درخت انجیر معابد.....	۳۸
رمان	۳۹
رمان کلان گرا	۴۰
رمان ناحیه ای	۴۰
خلاصه رمان درخت انجیر معابد.....	۴۱
پیرنگ.....	۴۶
پیرنگ اصلی رمان.....	۴۸
پیرنگ های فرعی رمان.....	۵۳
پیرنگ بسته داستان.....	۵۳
کمرنگ بودن عنصر تعلیق.....	۵۳
موضوع.....	۵۵
موضوع رمان	۵۵
درونمایه.....	۵۶
درونمایه های رمان.....	۵۶
شخصیت.....	۵۷
شخصیت اصلی.....	۵۸
فرامرز آذرباد	۵۸
تاج الملوک	۶۸
درخت انجیر معابد	۷۱
فرزانه	۷۷

۷۹	مهران شهرکی
۸۲	اسفندیارخان
۸۳	حسن جان
۸۴	داریوش خان
۸۵	علمدار
۸۹	افسانه
۹۲	کیوان
۹۲	زری
۹۴	شهربانو
۹۴	کشمش
۹۶	کشمکش جسمانی
۹۶	کشمکش گروهی
۹۷	کشمکش فردی
۹۹	کشمکش ذهنی
۹۹	کشمکش عاطفی
۱۰۰	کشمکش اخلاقی
۱۰۰	زاویه دید
۱۰۴	لحن
۱۱۰	صحنه
۱۱۲	فضا و رنگ
۱۱۵	گفت و گو
۱۱۷	زبان

۱۱۹.....	ویژگی های بلاغی.....
۱۱۹.....	صنایع لفظی
۱۱۹	جناس
۱۱۹	تتابع اضافات
۱۲۰	تکرار
۱۲۰	صنایع معنوی
۱۲۰	ضرب المثل
۱۲۱	تشبیه
۱۲۴	حس آمیزی
۱۲۵	استعاره
۱۲۶	مجاز
۱۲۷	تشخیص
۱۳۰	ایهام
۱۳۰	کنایه
۱۳۱	توصیف صحنه
۱۳۳.....	ویژگی های دستوری.....
۱۳۴.....	فراوانی کاربرد ضمیر مبهم
۱۳۴	به کار بردن فعل پُر بودن به شیوه ای خاص
۱۳۵.....	آوردن کسره به جای های غیر ملفوظ
۱۳۶	حذف « ک » از آخر کلمه « یک »
۱۳۶.....	آوردن کسره به جای « را » ی نشانه مفعول
۱۳۷	کاربرد ماضی ساده به شیوه ای خاص

حذف «ه» از ابتدای حرف ربط «هم»	۱۳۸
جملات بدون فعل	۱۳۹
جملات کوتاه	۱۴۰
تکرار یک حرف در یک کلمه	۱۴۰
کاربرد ترکیبات خاص و متفاوت	۱۴۱
به کاربردن مصدر مرخم به جای مصدر کامل	۱۴۲
کاربرد کلمات دشوار	۱۴۲
کاربرد شکل خاصی از قید	۱۴۳
عدم مطابقت فعل و فاعل	۱۴۳
عدم همخوانی زمان افعال	۱۴۴
آغاز داستان	۱۴۶
پایان داستان	۱۴۸
فصل سوم: نظم حاکم بر رمان بر اساس نظریه نظم ژنت	۱۵۰
نظریه نظم ژنت	۱۵۱
نظم در فصل های رمان	۱۵۲
تداوم	۱۶۴
بسامد	۱۶۹
نتیجه بررسی نظم، تداوم و بسامد در رمان	۱۷۱
جدول نظم در رمان درخت انجیر معابد	۱۷۲
فصل چهارم : نتیجه گیری	۱۷۳
نتیجه گیری	۱۷۴
فهرست منابع	۱۷۹

فصل اول

چارچوب و کلیات تحقیق

مقدمه

پژوهش حاضر، تلاشی است برای ارزیابی ساختار رمان درخت انجیر معابد بر مبنای نقد ساختارگرایی. در نقد ساختارگرایانه، برای سنجش و ارزیابی هر اثر، متن آن دقیقاً تجزیه می شود و همه عناصر تشکیل دهنده آن اعم از پیرنگ، درونمایه، لحن، فضا و ساختار آن تحلیل می شود. ساختارگرایان اساس روش خود را بر یافته های زبانشناسی فردینان دو سوسور و مردم شناسی لوی استروس نهادند. ژرار ژنت یکی از ساختارگرایان اروپایی است که با نقدهای مؤثر خود بر آثار ممتاز ادبی، نظریه پرداز این روش بررسی آثار محسوب می شود. او پس از تجزیه و تحلیل رمان « در جستجوی زمان از دست رفته » اثر مارسل پروست، نظریات خود را در باب عناصری چون زمان روایت و زاویه دید تبیین کرد. در این بررسی نیز از آرای وی استفاده شده است.

جامعه آماری این پژوهش آخرین رمان احمد محمود نویسنده معاصر است. این رمان در شش فصل و ۱۰۳۸ صفحه به چاپ رسیده است. فصل اول، سوم و ششم به ترتیب طولانی ترین فصول رمان و فصل پنجم کوتاهترین آن است.

احمد محمود به گواهی آثار منتشر شده اش - چهارده عنوان رمان و مجموعه داستان - جایگاه تثبیت شده ای در ادبیات معاصر ایران دارد. او فرازها و فرودهای اجتماعی تاریخ معاصر ایران را به زیبایی و هنرمندانه در آثارش به تصویر کشیده و آدم ها و فضاهای تازه ای را به ادبیات داستانی وارد کرده است.

هر چند داستان های کوتاه احمد محمود از بهترین نمونه های ادبیات اقلیمی جنوب ایران است، اما اهمیت عمده وی به دلیل نوشتن رمان هایی است که حداقل یکی از آن ها در شمار « ده رمان بزرگ فارسی » قرار دارد.

محمود در داستان هایش، تجربیات و مشاهدات خود را از زندگی مردم پیرامونش با مهارت به تصویر می کشد و در هر یک از رمان هایش بخشی از تاریخ معاصر را در جهان داستان عینیت می بخشد.

داستان های او بازتاب مصیبت ها، قهرمانی ها و کابوس های انسان های رنج دیده در جامعه اطراف اویند. با آنکه قهرمان رمان های او همواره جوانی است که به میان آشوب حوادث تاریخی پرتاب می شود و آشوب های اجتماعی و مبارزات میان نیروهای متضاد اجتماع سرنوشتش را رقم می زنند؛ اما در آخرین اثرش، از این دست قهرمانان خبری نیست. هر چه هست ضد قهرمان است. در واقع محمود در درخت انجیر معابد جامعه ای حیران و سرگشته را تصویر می کند که با آن که به ظاهر متجدد شده اما این تحول در بنیاد آن صورت نگرفته است و به ناچار چیزی جز شکست و نابسامانی در انتظار آن نیست. این وجه متمایز اثر یکی از دلایل انتخاب آن برای بررسی و تحلیل بود.

در فصل اول این پژوهش، چارچوب و کلیات تحقیق تشریح می گردد. ابتدا مقدمه و در پی آن، مسئله پژوهش مطرح می شود؛ سپس پرسش های پژوهش، فرضیات، اهداف و پیشینه پژوهش و نیز روش تحقیق به تفصیل بیان می شود. بخش دوم این فصل به مبانی نظری تحقیق اختصاص دارد. از آنجا که هدف این پژوهش، نقد ساختاری اثر با توجه به نظریه ژنت درباره نظم در رمان است، ابتدا به اختصار از ساختار سخن می رود، آن گاه ساختارگرایی و پیشینه آن بازگو می شود. نظریات ژنت، یاکوبسن و بارت سه تن از نظریه پردازان شاخص این نوع نقد پایان بخش این فصل است.

در بخش سوم فصل اول، بیوگرافی احمد محمود از زبان خودش آورده شده است. کارنامه ادبی احمد محمود مبحثی است که سیر آثار او را از ابتدا تا انتها نشان می دهد. در ادامه آثار این نویسنده به ترتیب سال چاپ، معرفی شده و ذیل هر اثر خلاصه آن به اختصار درج گردیده است. فصل دوم، فصل اصلی این پژوهش محسوب می شود. در آغاز این فصل، با توجه به این که اثر نقد شده یک رمان است، تعریفی مختصر درباره رمان آمده است. رمان کلان گرا و رمان ناحیه ای دو گونه از انواع رمان است که چون رمان درخت انجیر معابد، ویژگی های هر دو نوع را در خود دارد، تعریفی از این دو گونه در ادامه آورده شده است.

پیش از آن که عناصر داستانی بررسی شوند خلاصه ای کامل از رمان درج گردیده و در پی آن عناصر داستانی رمان تجزیه و تحلیل شده است، بدین صورت که نخست تعریفی کوتاه و جامع از هر عنصر داستانی بیان می شود، سپس عنصر مورد نظر در رمان بررسی می گردد. طرح، شخصیت، موضوع، درونمایه، تعلیق، کشمکش، گفت و گو، فضا و رنگ، لحن، زبان، آغاز و پایان داستان، عناصری است که در ساختار رمان درخت انجیر معابد تحلیل شده است.

فصل سوم به ارزیابی نظم حاکم بر رمان، بر اساس نظریه نظم ژنت اختصاص دارد. پیش از ورود به بحث، توضیحاتی درباره این نظریه که ژنت آن را به دنبال بررسی رمان پروست مطرح کرد، آمده است. سه مبحث نظم، تداوم و بسامد که مربوط به زمان روایت می شوند در این فصل تحلیل شده است.

فصل چهارم نیز به نتیجه گیری مطالب پژوهش اختصاص داده شده است.

فهرست منابع پایان بخش این پژوهش است.

مسئله پژوهش

ساختار حاصل کلیه روابط عناصر تشکیل دهنده اثر با یکدیگر است، آن ارتباط ذاتی که دربرگیرنده تمامیت و کلیت یک اثر است و به آن انسجام و یکپارچگی می‌بخشد. به عبارت دیگر، ساختار، پیوندی محکم و یکپارچه میان همه عناصر ادبی و هنری است که شاعر، نویسنده و هنرمند، آن را با به کارگیری شگردهای ادبی و هنری به طرز هنرمندانه پدید می‌آورد. ساختارگرایی می‌کوشد به جای نقد و بررسی زندگی شاعر و نویسنده، تأثیرات اثر، عناصر تاریخی و اجتماعی پدید آورنده متن به بررسی ساختارهای ادبی، زبانی و معنایی آن بپردازد. رمان درخت انجیر معابد سرگذشت یک خانواده و یک درخت است. درختی به نام انجیر معابد که نماد باورها و اعتقادات آیینی مردمی شده که به قدرت معجزه‌گری آن ایمان دارند و از آن برای رفع حوائج و رسیدن به آرزوهایشان مدد می‌جویند و خانواده‌ای به نام آذرپاد که در جوار این درخت چند صباحی خوشبخت می‌زیند و به ناگاه ادمبار به آنان رو می‌کند و از هم فرو می‌پاشند و سرانجام آخرین بازمانده این خانواده با استفاده از درخت انتقام خود را از دشمن دیرینش می‌گیرد. ساختار این رمان و عناصر داستانی آن در پژوهش حاضر تحلیل و بررسی می‌شود.

پرسش‌های پژوهش

- ۱- رابطه پیرنگ و درونمایه داستان چگونه است؟
- ۲- روایت در رمان درخت انجیر معابد از چه الگویی پیروی کرده است؟
- ۳- تناسب و رابطه زبان اثر با درونمایه، زمان و مکان رخدادها و طبقات اجتماعی شخصیت‌ها چگونه است؟

فرضیات پژوهش

- ۱- درونمایه داستان قدرت و اهمیت نیروی خرافه و باور عوام است که پیرنگ رمان در خدمت آن قرار گرفته است.
- ۲- زاویه دید در بخشی از رمان دانای کل محدود به دو شخصیت اصلی است و در بخش های اندکی زاویه دید نامحدود می شود. همچنین نویسنده از تداعی معانی و بازخوانی دفتر خاطرات در روایت رمان بهره برده است.
- ۳- زبان این رمان زبانی توصیفی است. نویسنده از تواناییهای این گونه زبان در خلق اثرش سود جسته و ادبیت اثر در زبان آن کاملاً مشهود است. شخصیت ها زبانی مناسب موقعیت و طبقه اجتماعی خود دارند.

اهداف پژوهش

رمان درخت انجیر معابد با حجم هزار و سی و پنج صفحه این قابلیت را دارد که از منظر ساختارگرایی نقد شود. پیچیدگی، طولانی بودن و پیروی نکردن از یک الگوی روایتی از ویژگی های رمان مدرن است که بر ساختار این اثر نیز حاکم است و زمینه را برای نقد ساختاری آن فراهم می کند. زبان این اثر، خصوصیات بلاغی و دستور زبانی، شخصیت پردازی و توصیف های بسیار فرصت نقد ساختاری را به دست می دهد، با این توجه که اصولاً نقد ساختاری رابطه گریز ناپذیری با زبانشناسی دارد و زبان درکانون توجه ساختارگرایان قرار دارد. بررسی ترکیب بندی و میزان هماهنگی اجزای ساختار به آگاهی از توانایی نویسنده در خلق اثرش کمک می کند و جایگاه رمان را در ادبیات داستانی مشخص می کند. محمود، با پیروی از همان سبک و سیاقی که در دیگر آثارش موفق به آفرینش و ماندگاری آن شده است، به نگارش درخت انجیر معابد دست یازیده و اثری درخور خلق کرده که از قابلیت نقد ساختاری برخوردار است.

پیشینه پژوهش

درباره آخرین اثر احمد محمود مقالاتی در برخی سایت های اینترنتی و مجلات و روزنامه ها به چاپ رسیده است که هیچ یک به طور خاص به نقد ساختاری آن نپرداخته اند. کتاب هایی نیز درباره کل آثار این نویسنده منتشر شده است:

۱. آقای، احمد (۱۳۸۳) بیداردلان در آینه (معرفی و نقد آثار احمد محمود)، تهران، نشر به نگار. در این کتاب مقالاتی که درباره آثار این نویسنده در مطبوعات به طور پراکنده به چاپ رسیده، جمع آوری شده است که از این میان چند مقاله نیز به بررسی رمان درخت انجیر معابد اختصاص دارد.

۲. دستغیب، عبدالعلی (۱۳۷۸)، نقد آثار محمود، تهران، نشر معین. دستغیب در این کتاب داستان های کوتاه و رمان های احمد محمود به استثنای رمان مورد پژوهش را نقد و بررسی کرده و برای نویسندگی محمود سه مرحله قائل شده است که در دوره سوم نویسندگی اش با خلق رمان مدار صفر درجه به خلاقیت بیشتری دست زده و به اوج هنر داستان پردازی اش رسیده است.

۳. زنوزی جلالی، فیروز (۱۳۸۶)، باران بر زمین سوخته (نقد رمان های احمد محمود)، تهران، نشر تندیس. زنوزی در کتابش، رمان های محمود و از جمله رمان درخت انجیر معابد را نقد کرده است. او در این کتاب کارنامه ادبی محمود را قابل اعتنا و از کارنامه ادبی بسیاری از نویسندگان معاصر درخشانتر می داند.

۴. گلستان، لیلی (۱۳۷۴)، حکایت حال (مصاحبه با احمد محمود)، تهران، نشر کتاب مهناز. مصاحبه مفصلی است که لیلی گلستان با احمد محمود انجام داده است و نظریات محمود درباره کارهای خودش و برخی از نویسندگان معاصر در آن آورده شده است.

۵. محمود، سارک و دیگران (۱۳۸۴)، دیدار با احمد محمود، تهران، نشر معین. برخی مقالات درباره کارها و شخصیت محمود، پاره ای از خاطراتش و یادداشت هایی که در رثای او نوشته شده است، توسط فرزندان محمود در این کتاب جمع آوری شده است.

پایان نامه هایی که درباره آثار احمد محمود نوشته شده بدین قرار است:

۶. شخصیت و شخصیت پردازی در آثار سیمین دانشور و احمد محمود (۱۳۸۲)، فاطمه جعفری اوجایی، دانشگاه تربیت معلم تهران. در این پایان نامه، با معرفی نویسندگان، آثار آنها از جنبه ساختاری و محتوایی بررسی و شخصیت ها، طبقه اجتماعی، سن، ویژگی های فردی و روحی آنان تحلیل شده است. تحول شخصیت ها، ورود و خروج آنها در داستان، توصیف و گفت و گوی بین شخصیت ها نیز بررسی گردیده است.

۷. مقایسه زبان داستان در آثار دولت آبادی و احمد محمود (۱۳۸۰)، فاطمه محسن زاده هدشی، دانشگاه یزد. در این پایان نامه آمده است: زبان داستان، پهنه وسیعی است که نویسنده خلاقیت خود را در آن به نمایش می گذارد و شناخت زبان داستان خواننده را در درک بهتر زیبایی های هنری داستان و لذت بردن از آن یاری خواهد کرد. دولت آبادی و احمد محمود از نویسندگانی هستند که با آگاهی از توانمندیهای زبان داستان، آثار خویش را نگاشته اند.

۸. رمان جنگ (بر اساس ساختار رمان های زمین سوخته احمد محمود و زمستان ۶۲ اسماعیل فصیح) (۱۳۸۳)، عطاءالله رشیدی، دانشگاه تربیت معلم. در ایران با شروع جنگ ایران و عراق در شهریور ماه ۱۳۵۹ و ادامه آن تا سالها، ادبیات جنگ و پرداختن به آن در قالب های مختلف، بخشی از دل مشغولی های نویسندگان شد. داستان نویسان آثاری در قالب رمان با درون مایه جنگ خلق کردند.

۹. بررسی مقایسه ای آثار نویسندگان جنوب ایران؛ صادق چوبک، زویا پیرزاد و احمد محمود (۱۳۸۵)، عطیه یگانه، دانشگاه الزهرا. در دیدگاه نقد اجتماعی موضوع شخصیت از اهمیت بسزایی برخوردار است. در این پژوهش شخصیت قهرمانان داستان ها از دیدگاه نقد اجتماعی

تحلیل شده است. شخصیت نوعی در دو داستان « تنگسیر » و « زمین سوخته » در قیاس با داستان « چراغ ها را من خاموش می کنم » شاخص بوده است. ضمن تحلیل جامعه شناسی به تفاوت و اشتراک های شخصیت ها توجه شده است.

روش پژوهش

اساس پژوهش بر مطالعه اسنادی بوده است. ابتدا کتابهای نقد ادبی و خاصه کتابهایی که در آن به نقد ساختارگرایی پرداخته شده است، مطالعه شد. عناصر داستانی که اجزای ساختار را شکل می دهند، نیز به طور کامل مطالعه شد. دست یابی به نقدها و مقالاتی که درباره آثار احمد محمود عموماً و رمان درخت انجیر معابد خصوصاً نوشته شده قدم بعدی کار بود. پس از جمع آوری اطلاعات لازم درباره نقد ساختاری، ساختارگرایان برجسته و زندگی نامه و آثار احمد محمود بخش عملی کار آغاز گردید. خواندن چندباره رمان، استخراج و تحلیل عناصر داستانی آن مرحله اصلی کار بود و نهایتاً جمع بندی و نتیجه گیری آنچه درباره این اثر به دست آمده بود.

کلیات